

Каква е позицията на
местоименните клитики в някои
старобългарски текстове?

Цветана Димитрова
ИБЕ – БАН

Проект „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматика”, финансиран от Фонд „Научни изследвания”, МОН, Р България, по „Конкурс за проекти по програми за двустранно сътрудничество 2017 г. – България – Русия”, договор № ДНТС/Русия 02/2 от 14.06.2018

Кои текстове?

Източниците, от които са извлечени данните и върху които са правени наблюдения, трябва да са достъпни.

Корпуси:

TOROT (анотирани текстове на Мар., Зогр., Супр.)

TITUS (паралелни текстове – Мар, Зогр, Асем и Сав).

Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга; Супрасълски сборник; отделни примери от Синайски псалтир, Синайски евхологий.

Кои клитики?

- Кратките форми на местоименията, които се класифицират като т.нар. „специални клитики“ (Зуики 1977, 1985): имат съответни „пълни“ (с ударение) форми в други позиции в изречението или фразата. Не се срещат в т.нар. „силни“ позиции: в самото начало на изречението (т.нар. Закон на Тоблер-Мусафия), след предлог (след пауза – или единични примери).
- В общия случай са дефектни елементи: и прозодично (неударени; вж. изключенията в български в група в началото на изречението, в която самите те не са първи!), и морфологично (флексивната част от местоимението), и синтактично (нямат разширения; анафорично свързани, но не са антецедент).

Кои местоименни клитики?

- Кратките дателни лични местоимения *ми, ти* (Вечерка (1989: 42 и сл.) и Вакернагел (*ми, ти, си*) ги споменават като ранни клитики; както и съответните гръцки местоимения, вкл. когато изразяват притежание (Wackernagel 1892/2009: 496).
- Кратките винителни анафорични: *и, е, А, Ж, а...* (клитични характеристики; съответните местоимения в гръцки невинаги са клитични, което се отразява и на дистрибуцията им в текстовете).
- Краткото винително възвратно *сА* (среща се и в силни позиции, т.е. след предлог; „полуенклитика“ и маркер за рефлексивност, Вечерка; участва в конструкции без паралел в гръцки).
! Кратки винителни лични *мА, тА* („полуенклитики“, Вечерка) обаче се срещат и в „силни“ позиции, след предлог, след пауза...

Второпозиционни

Дискурсивни клитики: **же** (фокална частица), **бо** (изреченска клитика) – традиционни второпозиционни (след първата прозодична дума) клитики, могат да се използват за диагностика на втората позиция („резервират“), към която се присъединяват кратките местоимения за т.нар. клитична група.

и велико **же ми** аште възложитъ богъ· повѣдѣ **ти**· (Супр. 25)

καὶ ὅσα δ᾿ ἂν ἐμβάλη **μοι** ὁ θεός, ἀπαγγεῶ **σοι**.

мнози бо **ми** рекътъ (Супр. 32)

Πολλοὶ **γὰρ** ἐροῦσί **μοι**

такоже **ми** възсудивъшоу сѧ рещи· (Супр. 25)

ὥστε **με** ἐκπλαγέντα εἶπεῖν·

Позиции?

- 1) Първа позиция в изречението или фразата: първа дума, първа прозодична дума или първи синтактичен конституент.
- 2) Втора позиция: Закон на Вакернагел: непосредствено след първата в изречението, независимо от синтактичната функция – първа прозодична (!) „дума“, а не първи синтактичен конституент.

Халперн (1992/1995): 2W (класическа Вакернагелова; чешки) и 2P (след първия синтактичен конституент). В сръбски са и двете.

Зализняк (2007): задължително допълнение към Закона на Вакернагел е ритмико-синтактичната бариера, т.е. преди „първата“ позиция може да има и други елементи, но те са пред (вляво от) бариерата (елементи във фокус, обръщение...)

Позиции?

3) Приглаголни (в непосредствена близост): предглаголна; следглаголна.

Панчева (2005) за развитието на клитиките в историята на българския език: следглаголни (1), повечето, които се наблюдават в старобългарските текстове, са непосредствено след глагола (НО глаголът може да е в първа позиция); минават през второпозиционни (2), за да се превърнат в приглаголни (3), т.е. непосредствено преди глагола в съвременния български (с някои изключения). Фактори: развитието на системата на местоименията; реструктуриране на изречението (вкл. (1) промяната на позицията на опората Т на ТР и (2) последващото отслабване на възможностите за топиализация в Spes,TR; вж. аналитичните глаголни форми).

Ποζιции в текстовете

(1) Следглаголни – непосредствено след глагола, вкл. в самия край на изречението.

авие же съходящю емоу. се раби его [сзрѣтѣ и] ꙗ҃зице. (Иоан 4:51, Мар., Зоґр.)
ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος οἱ δοῦλοι αὐτοῦ **ὑπήντησαν αὐτῷ** λέγοντες

(2) Вторοпозиционни

(2а) Вторοпозиционни И следглаголни, но глаголът е в първа позиция в простото изречение.

и видѣвъ **ѡ** ꙗ҃зъ // ἰμιλοσρδοβα **ѡ** (Лук. 7:13, Мар, Асем, Зоґр)
καὶ ἰδὼν **αὐτὴν** ὁ κύριος ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' **αὐτῇ**

Позиции в текстовете

(2б) Второпозиционни И предглаголни, в първа позиция - да, още, иже, к-дума, по-рядко име или наречие

Вѣдѣаше же иудѣа // иже и прѣдааше мѣсто. (Иоан. 18:2 Мар, Зогр)

вѣдѣеше же і ' иудѣа ' иже же прѣдааше мѣсто (Сав.)

ἦ δει δὲ καὶ ' Ἰούδας ὁ παραδιδούς αὐτὸν τὸν τόπον

ῥ'το ми хоштете дати

Супр. 3

Тί μοι θέλετε δοῦναι,

Гѣ пѣть талантѣ ми еси прѣдалѣ.

(Мат. 25:20 Мар, Зогр, Сав)

Гѣ пѣть талантѣ ми еси далѣ ·

(Асем)

Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας. AOR.IND.ACT

Позиции в текстовете

(2с) В среднобългарски и ранен новобългарски – невинаги приглаголни
како го и расыпати (Троянска притча)

ѡ старца ѡ(ть)ца своего, които моу са ѡ(е)цъ бѣ нареклъ

Като го видѣхъ дето го съ ѡнапрѣ прорекъвале (Троянски дамаскин)

поиска да го пакъ заведе

та мъ не бѣ рекъль да излѣзе вѣнь.

(3) Непосредствено преди глагола

Вѣдѣаше же иуда // иже и прѣдаше мѣсто. (Иоан. 18:2 Мар, Зогр)

и діаволь бѣше го насторишь, да краде свѣщитѣ.

(Троянски дамаскин)

и цю бѣше мъ дѣль црь жльтици (...)

дето бѣше мъ се нѣкогы вѣрекъль да мъ даде столь

Вчера(,) много изненадващо(,) Иван го посети.

Дистрибуция в стблг. текстове

Винителните: и, е, ъ, ѝ, а... Единични примери след пауза. (2178 = 100%)

1P	XP	Comp (да, още, иже, к-...)	V	Не е втора
%	1,3	2,5	59,3	37

Дателните: ми, ти; клитични; вкл. в гръцки. Не се срещат в силни позиции (напр. начало на изречение, след предлог, след пауза). (478 = 100%)

1P	XP	Comp (да, още, иже, к-...)	V	Не е втора
%	11,6	12,7	35,5	39

Хипотеза

Старобългарските текстове показват „съжителство“ на различни системи, в разночетенията и в:

- Конструкции без паралел в гръцки и позицията на разглежданите местоимения в тях (ок. 70% от тях показват разночетения):
 - Аналитични глаголни форми;
 - Условни конструкции;
 - Конструкции с възвратно кратко местоимение.
- Единични примери, в които клитичните местоимения са в позиция, в каквата се срещат и в съвременния български (вкл. преди пауза, вж.).

Αναλυτικές глагоλνι φoρμνι

νε χoтѣаше да би и κѣтo γюлѣ (Μαρκ. 7:24, Μαρ)

νε χoтѣаше да би (sic!) κѣтo γюлѣ · (Зоγρ)

οὐδένα ἤθελεν γνῶναι.AOR.INF.ACT

да бѣ и ннззрннѣлн. (Λυκ. 4:29, Μαρ, Зоγρ, Αсем)

ὥστε κατακρημνίσαι.AOR.INF.ACT αὐτόν·

κακο и бѣ πογοубнлн. (Μαρκ. 11:18 Μαρ, Зоγρ)

πῶς αὐτόν ἀπολέσωσιν.AOR.SUBJ.ACT

ι ραβζнзи нαμѣ сѣтворнлѣ ѣσн. (Ματ. 20:12 Μαρ)

и ραβζнзи α нαμѣ сѣтворнлѣ еσн (Αсем)

ι ραβζнзи α нαμѣ створнлѣ еσн (Зоγρ)

καὶ ἴσους αὐτούς ἡμῖν.DAT ἔποίησας(NT 1904)

καὶ ἴσους ἡμῖν.DAT αὐτούς ἔποίησας (Scriv)

Αναλυτικές глагольные форми

и далъ ти би водѣ живѣ. (Иоан. 4:10, Мар, Асем, Зоґр)
καὶ ἔδωκεν. AOR. IND. ACT ἄν. MOD σοι ὕδωρ ζῶν.

Гѣ патъ талантъ ми еси прѣдалъ. (Mat. 25:20 Мар, Зоґр, Сав)
Гѣ патъ талантъ ми еси далъ · (Асем)
Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας. AOR. IND. ACT

дана ми естъ всѣка власть. ... (Mat. 28:18, Мар, Зоґр, Асем, Сав)
Ἐδόθη. AOR. IND. PASS μοι πᾶσα ἐξουσία.

аште ми са ключитъ съ тобоѣ оумьрѣти (Mat. 26:35, Мар, Зоґр, Сав)
лице ключитъ ми са съ тобоѣи оумьрѣти (Асем)
Κἄν δέη. necessary με συὶ ἰν σοὶ ἀποθανεῖν

Σпецифични случаи

и иже аще възштетъ дша своѣа. ꙗко ѿпсти погубитъ ꙗко. и иже погубитъ ꙗко живитъ ꙗко. (Лук. 17:33 Мар)

иже аште възштетъ дшѣ своѣѣ ѿпсти погубитъ ꙗко · а · иже погубитъ живитъ ꙗко · (Зогр)
ὅς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ περιποιήσασθαι ἀπολέσει αὐτήν, ὅς δ' ἂν ἀπολέσῃ ζωογονήσει αὐτήν.

и възьрѣвъ на вса ꙗко рече емоу. (Лук. 6:10, Мар)

и възьрѣвъ на вса · рече ѣмоу · (Асем)

и възьрѣвъ на вса рече емоу · (Зогр)

καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς εἶπεν αὐτῷ ,

да на нь възглаголиѣтъ. (Марк. 3:2 Мар, Асем, Зогр, Сав)

ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ .

ти во вѣдѣхѣ и · издавна соухъ. (Супр. 2)

Клитична група

Клитична група (блок, комплекс, верига...) – клитиките показват склонност да се групират в определена позиция в изречението и в тази група се подреждат в определена последователност.

Зализняк (2007): в староруски:

же > ли > бо > ти (частица) > бѣ > дателни > винителни > спомагателни глаголи

Позицията им в групата е отражение на развоя на клитичния им статус (2007: 46), като най-вляво са най-старите, а най-вдясно – най-новите.

В клитичната група дателната предхожда винителната!

Клитична група

Доколко този ред отговаря?

же > бо (Дискурсна (же | бо) >) **Дателна > Винителна** (не се срещат и трите)

Дискурсна > Винителна:

Ѣгда же и видѣша архiereи и слoугы... (Иoан. 11:6, Мар)

Дискурсна > Дателна:

мнози бо ми рекъхъ (Супр. 32)

Клитична група

Дателна > Винителна:

принесѣте ми а сѣмо (Мат. 14:18, Мар, Зогр)

ὄντ̄ же рече принесѣте а̄ сѣмо (Асем.)

он̄т̄ же рече принесѣте сѣмо · (Сав.)

ὁ δὲ εἶπεν, Φέρετέ μοι ὧ̄ δε αὐ τούτ̄ς.

отъдадатъ ти са грѣси (Мат. 9:2, Сав)

отъпоуштаѣтъ са грѣси твои · (Мар.)

Ὡ̄т̄поуштаѣтъ ти са грѣси твоῖ · (Асем)

ὄт̄поуштаѣтъ ти са грѣси твои · (Зогр)

ἀφίενται σου αἱ ἀμαρτίαι.

Клитична група

Едносрични глаголни форми (спомагателни глаголи):

κακο и βῆ πογοῦβιλι. (Марк. 11:18 Мар, Зогр)

πῶς αὐτόν ἀπολέσωσιν

κακο и βῆ οῦβιλι. (Лук. 22:2 Мар, Зогр)

πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν

да βῆ и низъринѣли. (Лук. 4:29, Мар, Зогр, Асем)

ὥστε κατακρημνίσει. AOR.INF.ACT αὐτόν.

Клитична група

БЪІ:

ѲАКО ДА БЪІ Ѳ ИЗБАВИЛЪ ОТЪ НЕГО· (Супр. 48)

ДА И БЪІ ПРИАЛЪ Ѳ КЪ СЕБѢ· ДА ѲМОУ БИ БЪІЛЪ ѲУЧЕНИКЪ· (Супр. 24)

БИ:

ѲКО АЩЕ М БИ ВРАГЪ ПОНОСИЛЪ ПРѢТРЪПѢЛЪ ОУБО БИМЪ (Син. пс. 54)

І ВЪ ВОДѢ ДА И БИ ПОГОУБИЛЪ. (Марк. 9:22, Мар, Зогр, Асем)

И ВЪ ВОДѢ ДА І БИ ПОТОПИЛЪ ·

καὶ εἰς ὕδατα ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν·

НЕ ХОТѢАШЕ ДА БИ И КЪТО ЧЮЛЪ. І НЕ МОЖЕ ОУТАИТИ СА (Марк. 7:24, Мар)

НЕ ХОТѢАШЕ ДА БИ КЪТО ЧЮЛЪ · І НЕ МОЖЕ ОУТА ІТИ СА · (Зогр)

οὐδένα ἤθελεν γνῶναι, καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν·

Наблюдения

- Втората позиция е достъпна („запазена“ от же, бо).
- Кратките форми на местоименията (които са или демонстрират свойства на клитики) вече се придвижват към втората позиция.
- В повечето случаи в първа позиция е една прозодична дума, но има и цели синтактични конституенти (фрази).
- Дателните кратки местоимения се появяват по-често във втора позиция от винителните – свързано както с функциите им (винителните – само пряк вътрешен аргумент; дателните – както непряк аргумент, така и в конструкции с двойнозависим датив, комодален/инкомодален датив, външен притежател, етичен датив), така и с гръцките съответствия.

Благодарности

Проект „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматики”,

финансиран от Фонд „Научни изследвания”, МОН, Р България, по „Конкурс за проекти по програми за двустранно сътрудничество 2017 г. – България – Русия”,

договор № ДНТС/Русия 02/2 от 14.06.2018